

Міністерство освіти і науки України
Херсонський державний університет
Факультет бізнесу і права

**Тема: «Питання управління школою у педагогічній спадщині
В.Сухомлинського»**

Виконав студент 12-292 групи М 2 курсу

Галузь знань: 07 Управління та адміністрування

Спеціальність 073. Менеджмент

Освітня програма Менеджмент

Спеціалізація: Управління навчальним закладом

Тонконцов Андрій Сергійович

Науковий керівник: доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки, психології й
освітнього менеджменту імені проф. Є.Петухова
Валентина ФЕДЯЄВА

Херсон 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Питання управління школою в роботі директора в контексті освітніх реформ 50-60-х років ХХ століття в Україні	8
1.2. Освітній менеджмент в теорії і практиці В.Сухомлинського.....	16
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ ПАВЛИСЬКОЮ СЕРЕДНЬОЮ ШКОЛОЮ В 50 – 70 РР. ХХ СТ.	
2.1. Організація освітнього процесу у Павлиській школі.....	28
2.2. Форми, методи, прийоми управління Павлиською середньою школою В.Сухомлинським.....	37
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних освітніх реаліях становлення системи освіти нової української школи в незалежній країні звернення до педагогічної спадщини педагогів минулого, зокрема В.Сухомлинського, набуває все більшої важливості.

Вагомим джерелом нашого дослідження стали роботи провідних науковців, в яких представлені педагогічні погляди В. Сухомлинського (М. Антонєць, І.Бєх, Л. Бондар, Л.Заліток, М. Мухін, О. Савченко, О.Сараєва, О.Сухомлинська, В.Федяєва). Педагогічна система В.Сухомлинського в була предметом вивчення О.Петренко, О. Пехоти, Б. Джі); питання управління В. О. Сухомлинського розглядали В. Буєва, А. Мілков, Л. Попова, О. Титова, К. Юр'єва та ін. Проаналізувавши публікації, говоримо про те, що спадщина В.Сухомлинського в управлінні школою багатогранна, а тому її вивчення не знайшло повного відображення в педагогічній науці, зокрема в питаннях освітнього менеджменту, що визначає значущість і необхідність даного дослідження.

Будучи директором Павлиської середньої школи, В.Сухомлинський разом із педагогічним колективом провів велику роботу із розробки та втілення авторської педагогічної системи, чільне місце в якій посідали питання організаційно-педагогічного забезпечення через систему управління. Результати цього наукового пошуку відображені у багатьох наукових працях В.О. Сухомлинського. У своїх працях він не оминув увагою ні одного питання організації життя школи. Безпосередньо розкрив ці питання у працях «Павлиська середня школа», «Розмова з молодим директором школи».

Важливим етапом у роботі В. О. Сухомлинського стали 60-70-ті роки ХХ століття. У цей період виходять його відомі на увесь світ книги.

Апогеєм цього періоду публікація «книги його серця», книги його життя – «Серце віддаю дітям». Її вихід у світ співпав з широким визнанням педагогічного таланту Василя Олександровича у межах СРСР. У працях цього періоду педагог акцентує увагу на розумовому і моральному вихованні школярів, на вмінні організовувати та управляти освітнім процесом.

У кінці 60-х років ХХ століття В.О. Сухомлинський працює над проблемою педагогічної етики, спільної роботи школи і сім'ї щодо виховання дітей, їх морального, статевого виховання, об'єднання набутих у розумовому, емоційному і естетичному вихованні школяра. Всі ці питання знайшли відображення в книгах: «Методика виховання колективу», «Батьківська педагогіка», «Розмова з молодим директором школи». Остання саме і розкриває питання ролі керівника закладу освіти

Сьогодні потрібно не лише вивчати, але і відкривати для себе його педагогічну спадщину з різних позицій.

Спрямовують дослідники спадщини В. Сухомлинського молодих учених не лише на констатацію його досягнень, а й розглядати її у контексті тих змін, що відбуваються в освіті на сучасному етапі, зокрема у питаннях управління відповідно до концепції нової української школи, закону «Про освіту» (2017).

Як директор школи він приділив велику увагу управлінській діяльності, керівництву педагогічною радою, розподілу обов'язків між директором і заступником, відвідування і аналіз уроків, роботі методичних об'єднань, зміцненню матеріально-технічної бази, проведення зборів, семінарів, конференцій різного рівня у школі, учнівському самоврядуванню тощо. Ці питання не втратили актуальності та значущості і сьогодні. У зверненні до спадщини відомого вченого, директора школи, крізь призму історичної перспективи, з позицій освітнього менеджменту в предметному полі управління закладом освіти є необхідним і важливим.

Мета дослідження – проаналізувати педагогічну спадщину В.Сухомлинського з питань управління навчальним закладом у контексті сучасних тенденцій розвитку освіти задля упровадження в освітній процес сучасних закладів освіти.

Завдання:

1. Розкрити теоретичні засади дослідження.
2. Проаналізувати підходи В. Сухомлинського до управління Павлівською середньою школою в умовах реформування освіти України 50-60-х років ХХ століття.
3. Розкрити систему організації та управління освітнім процесом Павлівської середньої школи в контексті історичної ретроспективи.

Об'єкт дослідження – життя, діяльність, педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи управління школою у педагогічній системі В.О. Сухомлинського.

Для досягнення окресленої мети наукового пошуку і розв'язання визначених завдань використано сукупність взаємодоповнюваних методів дослідження. Загальнонаукові методи: історичний, системний, порівняння, узагальнення, аналізу і синтезу, аналогії. Методи теоретичного рівня: формалізація, логічні методи, прогнозування. Методи емпіричного рівня: аналіз педагогічного досвіду, спостереження, порівняння.

Наукова новизна одержаних результатів: розкрито підходи В.О. Сухомлинського в управлінні школи, показано роботу вченого з питань організації шкільного колективу, колективу вчителів, обґрунтовано, що це був новаторський характер поглядів Павлівського педагога у внутрішшкільному менеджменті.

Практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці до

педагогічної практики, на семінарських заняттях з психолого-педагогічних дисциплін, а також у роботі вчителя загальноосвітньої школи.

Апробація дослідження. Результати дослідження доповідались на засіданні кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені проф. Є.Петухова.

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дослідження, роботи відображено в статті «Теоретичні основи формування педагогічного колективу школи за часів В.Сухомлинського», опублікованої в альманасі «Магістерські студії».

Структура. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Питання управління школою в роботі директора в контексті освітніх реформ 50-60-х років ХХ століття в Україні

Освіта, навчання, виховання в Україні досліджуваного періоду відбувалися під впливом реформаційних процесів, пов'язаних із зміцненням зв'язку школи із життям, і спрямовувалися на реалізацію закону «Про зміцнення зв'язку школи із життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (17 квітня 1950 року), прийнятого п'ятою сесією Верховної Ради УРСР. Закон мав вступ, 4 розділи «Про середню школу», «Про професійно-технічну освіту», «Про середню спеціальну освіту», «Про вищу освіту». Всі ці змістові лінії мали широку палітру заходів, завдань з реалізації освітньої системи в тогочасних умовах України, зокрема і управлінську складову, яка покладалась на керівників навчальних закладів відповідного типу: школи, професійно-технічного закладу, закладу спеціальної освіти та вищої освіти. З огляду на предмет нашого дослідження, розглядаємо роботу директора школи за часів управління школою В.Сухомлинського. За нормативними документами того часу директор школи – посадова особа, керівник восьмирічної або середньої школи, що відповідає за її стан і роботу, за навчання і виховання учнів, підготовку їх до життя і трудової діяльності. Директор школи був головою педагогічної ради, розпорядником фінансів школи. Призначався відповідним органом управління освіти районного рівня за згодою з партійним органом із числа кращих учителів, що мали організаторські здібності, вищу освіту і стаж педагогічної роботи, не менше трьох років. За посадовими обов'язками директор школи організовував навчально-виховну і господарську діяльність школи, забезпечував підбір

професійних кадрів. Провідне місце в його роботі посідали питання комплектування школи учнями. Він безпосередньо відповідав за здійснення школою роботи із залучення всіх дітей до навчання. Чільне місце в його професійній та управлінській діяльності посідали питання належного виконання вчителями навчальних планів і програм, дотримання правил охорони здоров'я дитини. З метою надання допомоги школі директор проводив необхідну організаційну роботу з батьками, громадськістю, підприємствами, які співпрацювали з нею.

Беззаперечно, авторитет директора школи базувався на власному прикладі в роботі, зокрема як вчителя, як людини, що володіє методикою проведення уроків, їх плануванням, науково-методичного та організаційно-педагогічного забезпечення. Плануючи роботу на навчальний рік, директори шкіл обов'язково вносили до нього проведення відкритих уроків з публічним обговоренням, що було досить важливим для молодих вчителів. Також директор школи мав володіти інноваційними технологіями навчання, що відповідали вимогам часу і сприяли набуття учнями високої якості навчання і виховання. Не менш важливою для директора школи було відвідування й аналіз уроків інших учителів, аналіз їх на методичних об'єднаннях і педагогічних радах. Як зазначають учені-фундатори вітчизняної освіти в Україні, директор школи мав бути керівним центром єдиного загальношкільного колективу, організатором і наставником учнівського самоврядування. Разом з партійною і профспівковою організаціями директор школи планував і спрямовував роботу всього педагогічного і адміністративного персоналу школи. Однією із важливих задач також було завдання організації, втілення і поширення передового досвіду навчання і виховання учнів, пропаганда серед батьків державної політики в сфері освіти, культури, науки, соціалістичних перетворень в державі, тлумачення закону «Про зміцнення зв'язку школи із життям і про

дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» та інших нормативно-правових документів з питань навчання та виховання дітей. Чільне місце в його посідали питання суспільної роботи, як правило, директора шкіл входили до відповідних органів місцевого самоврядування за місцем перебування школи. У цілому, директор школи мав постійно працювати над підвищенням своєї психолого-педагогічної підготовки, «високої ідейності», творчого підходу до справи, з любов'ю і повагою ставитися до дітей, з великою відповідальністю до роботи. Враховуючи реформування освіти в 50-60 – х роках, прийняття низки законів щодо зміни в структурі навчальних закладів, зокрема приділення великої уваги школам-інтернатам, розвитком суспільного виховання. Відкриття шкіл з подовженим днем навчання, поставили перед директорами шкіл ряд нових завдань, пов'язаних з організаційно-педагогічним забезпеченням навчально-виховного процесу в школах різного типу. Окремо необхідно наголосити, що цей історичний період 50-60-і роки ХХ століття позначився суттєвими змінами у системі освіти, навчання і виховання дітей, власне, в цілому в процесі реформування освітньої системи. На початку періоду у зв'язку із широким втіленням науково-технічного прогресу, зростанням кількості промислових підприємств в УРСР, постала необхідність підготовки відповідних кадрів, що привело до запровадження в середній школі політехнічного навчання, навіть його проведення як експерименту на промислових підприємствах, в колгоспах, радгоспах тощо. Необхідно наголосити, що саме в цей період – 1954 рік – в школах України було відновлено спільне навчання спільне навчання дівчаток і хлопчиків, а також проголошено загально обов'язкове семирічне навчання. Саме в цей період починається широка робота та відповідна педагогічна дискусії щодо подальшого впровадження в Україні школи з десятирічним терміном навчання. І таким чином вирішення завдань щодо забезпечення учнів належною

загальною і політехнічною освітою. Такі кроки уряду та органів управління освіти свідчили про реалізацію завдань практичної підготовки учнів до майбутньої діяльності у промисловості та сільському господарстві.

З цією метою проводилась відповідна експериментальна робота: запровадження в окремих школах для учнів 8-10 класів виробниче навчання на заводах, фабриках, радгоспах, колгоспах і МТС. Така робота давала можливість учням отримати середню освіту і робітничу кваліфікацію. Другим напрямком реформування освіти у 1954-56 роках була робота з удосконалення змісту навчальних програм і планів, шкільних дисциплін, яка була підпорядкована загальним завданням політехнічної школи, посилення уваги до трудового навчання та суспільно-корисної праці. В цей час самим широким чином серед педагогічної громадськості, державних діячів та органів управління освітою обговорювались питання створення шкіл-інтернатів як провідного закладу освіти, якому чільне місце мають посідати питання виховання, формування навичок суспільно корисної праці на благо держави. Зокрема, ґрунтовне обговорення викликало «Тимчасове положення «Про школу-інтернат» (1956)» та низка документів щодо організації їх роботи, прийнята керівними партійними та законодавчими органами: «Про організацію шкіл-інтернатів» (1956), «Про затвердження «Положення про школи-інтернати» (1957)». Вивчення питання засвідчило, що до обговорення цих проблем самим активним чином долучився директор Павлиської школи В.Сухомлинський, який принципово не погоджувався з окремими позиціями Міністерства освіти, науково-дослідних установ. Обґрунтував низку негативного впливу перебування дітей на постійній основі в цих закладах, відстоював позицію, що більш успішним і ефективним є навчання дітей у школі з подальшим перебуванням за бажанням батьків у групі

продовженого дня. Беручи участь у цій дискусії, у цьому обговоренні, В.Сухомлинський запропонував модель школи, яка б відповідала новим умовам і включала різні підсистеми його цілісної педагогічної системи: організація занять (в одну зміну за унормованим відповідно до віку дітей розкладом, четвертями, канікулами). Позакласна робота з відповідною базою, приміщеннями. Особливу увагу надавав створенню майстерень для ручної праці, навчально-дослідної ділянки із теплицею і садом, спортивної зали з широким набором інвентарю, високотехнологічної їдальні, кабінету лікувальної гімнастики та кабінету лікаря, бібліотеки з відповідними читальними залами для дітей різного шкільного віку, класів та приміщення для проведення ігрових занять. Таким чином, за цією моделлю діти могли успішно навчатися, розвиватися фізично, творчо і в цілому така модель відповідала психо-фізіологічним та індивідуальним запитам учнів. Такі підходи В.Сухомлинського базувалися на його досвіді керівництва школою, організації колективу, в який він включав вчителів, учнів, батьків і технічний персонал школи. Це в цілому свідчить про його обґрунтування цілісної дитиноцентричної концепції шкільно-сімейного виховання.

Аналізуючи діяльність В.Сухомлинського в зазначений період, також наголошуємо, що він самим активним чином як директор школи долучився до обговорення питань щодо оновлення змісту освіти, яке у контексті освітніх реформ виокремилось, починаючи з 1957 року – року схвалення нових навчальних планів для початкової семирічної та середньої школи з 10-річним терміном навчання (для шкіл з українською та російською мовою навчання і мовами навчання інших етносів, які проживали в Україні: поляки, угорці, молдавани). В.Сухомлинський, аналізуючи ці програми та плани, реалізуючи їх у Павлиській школі, велику увагу надавав національному контексту, народознавчій складовій, використання засобів українського фольклору в навчально-

виховному процесі керованої ним школи, що знайшло відображення як в навчальному-процесі, так і в позакласній роботі, зокрема проведенні Свята Врожаю, Дня Матері, Свята Першого снопа, інсценізації української народної казки та ін.

Продовжуючи реформування освіти в Україні, Міністерство освіти посилило увагу до управління закладами освіти, зокрема зосередило увагу на підготовці директорів шкіл та їх заступників, винесення до змісту підготовки вчителів курсу «Школознавство», підвищило вимоги до працівників управління відділами освіти на всіх рівнях. Ці питання також стосувались закладів дошкільного та позашкільного виховання. В контексті реформування освіти велика увага надавалася роботі дитячих будинків. В полі зору керівників освітніх установ постали питання фізичної підготовки та художнього виховання. Всі ці процеси безпосередньо відбувались під керівництвом партійних органів.

Як уже зазначалося в роботі, провідним документом у реформуванні освіти України періоду 50-60-х років ХХ століття – періоду роботи В.Сухомлинського – стало прийняття закону «Про зміцнення зв'язку школи із життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», який також як і всі кроки щодо творення нової української школи були дискусійними і які не могли пройти повз уваги уже відомого на той час павлівського директора. В своїх листах, записках, аналітичних довідках В.Сухомлинський відстоював позицію, що успішність виконання цього закону залежить від багатьох чинників: рівня організації політехнічної освіти, від рівня підготовки і розуміння важливості праці для людини, від змісту навчально-виховної роботи в школі, від активності вчителя в реформуванні освіти і в кінцевому підсумку від роботи директора школи з колективом, визначенням мети і завдань діяльності, плануванням всього навчально-виховного процесу. Директор школи був переконаний,

що провідним шляхом перебудови народної освіти є створення різних типів шкіл для реалізації завдань політехнічної освіти, що сприятиме підготовці всіх учнів до праці.

Погоджуючись із вимогами реформи щодо політехнізму освіти, В.Сухомлинський наголошував на необхідності підвищення розумового розвитку дітей, успішності навчання, в цілому підготовки молоді до отримання вищої освіти. Слід зазначити, що саме за цією постановою йшла гостра дискусія з питань створення окремих шкіл, в тому числі і шкіл-інтернатів для особливо обдарованих дітей. Як на думку В.Сухомлинського, такі школи можуть бути створені тільки в галузі мистецтв

Аналізуючи шляхи реформування школи за тогочасним нормативним законодавством, учений звертав увагу на проблеми збереження здоров'я дітей, на існуючий стан перевантаження дітей за чинними на той час програмами. Вихід із такої ситуації бачив у тому, щоб у повному обсязі для восьмирічної школи взяти існуючу програму семирічної школи, доповнивши її роботою в шкільних майстернях та навчально-дослідних шкільних ділянках. На його думку, такі програми мають бути єдиними як для шкіл міста, так і села, а всі учні в такому випадку будуть володіти тими навичками, які необхідні в подальшій професійній діяльності. Ним була запропонована структура таких шкіл. В цілому, його модель реформування освіти носила прогностичний характер і на сьогодні не втратила своєї значущості, а праця В.Сухомлинського і його однодумців І.Ткаченка, В.Шаталова отримала високу оцінку на II з'їзді вчителів України (14-16 жовтня 1959 р.) і в подальшому ввійшла в педагогіку як авторська школа В.Сухомлинського, І.Ткаченка, В.Шаталова. Саме в період 1956-1964 років вітчизняна педагогічна наука і практика завдяки цим директорам шкіл наповнилась поняттям «педагогічне новаторство».

До провідних педагогічних ідей, які сприяли теоретичній розробці і практичній реалізації педагогічної системи В.Сухомлинського відносимо:

- побудові шкільного життя та організації навчального процесу на основі принципу гуманізації та дитиноцентризму, творчості;
- творення єдиного колективу вчителів, учнів, батьків, громадськості, технічного персоналу школи;
- побудова дидактичної системи, яка сприяє індивідуалізації розвитку здібностей, задатків, обдарувань та вмінь учнів;
- виокремлення блоку дисциплін, форм шкільної та позашкільної роботи, які сприяють розвитку у дітей мислення, пам'яті, уваги, творчості;
- організація шкільного колективу на засадах партнерства, співпраці, співтворчості, підтримки та взаємодопомоги;
- обґрунтування важливості функціонування системи взаємодії «діти і природа» – розробка програми інтелектуального, фізичного здоров'язберезувального розвитку;
- виокремлення системи громадянського і трудового виховання;
- включення питань роботи з батьками, їх навчання, створення школи для батьків в загальну педагогічну систему школи.

Загальноутворювальною ідеєю педагогічної системи В.Сухомлинського є моральне виховання, власний приклад учителів та батьків для дітей, виховання громадянина країни на засадах любові, поваги до особистості дитини, до її власного життя.

Отже, керуючи школою в досить складний і відповідальний історичний період розбудови вітчизняної освіти і шкільництва, В.Сухомлинський зміг створити таку систему, яка увійшла в історію не тільки української педагогіки, а й світової і збагатила теорію і методику навчання і виховання дітей, наповнила управлінський аспект новими підходами, формами її організації й управління.

1.2. Освітній менеджмент в теорії і практиці В.Сухомлинського

В.О. Сухомлинський є автором новаторської та оригінальної педагогічної системи, що базується на людиноцентриському підході, гармонізації гуманістичних орієнтованих форм, засобів і методів педагогічної роботи, її суб'єкт-суб'єктному характері, визнанні дитини найвищою цінністю у виховному процесі.

В.О. Сухомлинський розумів виховання як процес реалізації беззаперечно властивих дитині природжених і набутих властивостей, спонтанних реакцій і імпульсів та рефлексів. Разом з тим велике значення він надавав і спеціально організованому виховуючому середовищу [47, с.150].

Педагог першим у вітчизняній науці виокреслив гуманістичні традиції світової педагогічної думки. Він писав про те, що «кожна людина вже у роки дитинства і, особливо в отрочстві і ранній юності, повинна досягнути щастя повноти свого духовного життя, радість праці і творчості» [35, с.220]. В.О. Сухомлинський не розмежовував сторони виховного впливу, а виділяв як основну умову гармонійного розвитку особистості розумову і фізичну працю, етичне, естетичне, екологічне виховання, облік індивідуальних і вікових особливостей дітей, роботу батьків і вчителів, педагогічну майстерність викладача.

Відправною точкою педагогічного світогляду Василя Олександровича було завдання виховання у дитини відповідальності

перед батьками, друзями і суспільством, перед собою. В.О. Сухомлинський наголошував, що головним завданням школи є уміння вчителя не просто передавати знання, а «відкривати перед кожним, навіть перед самим рядовим, найважчим в інтелектуальному розвитку вихованцем ті сфери розвитку його духу, де він може досягти вершини проявити себе, заявити про своє Я, черпати сили з джерела людського достоїнства, відчувати себе не обділеним, а духовно багатим» [30, с.146].

У виховному процесі В.Сухомлинський відводив взаємовідносинам вчителя і учня провідну роль. Вони мають бути доброзичливими, взаємообумовленими. Спільні походи, читання віршів, слухання «музики» лісу, річки, полів, повітря стали традиційними в школі В.О. Сухомлинського. Він писав, що музика є найчудодійнішим, найтоншим засобом залучення до добра, краси і людяності [38]. Саме через аналогічні моменти формується дорогоцінний досвід спілкування учнів і вихователів.

На думку В.О. Сухомлинського, вчитель повинен уміти розуміти духовний світ дитини, пізнавати в кожній дитині «особисте». Як писав В.О. Сухомлинський: «Не можна бути гуманним, не знаючи душі дитини» [38, с.415].

Я розумію майстерність виховання так, що кожен дотик вихователя до свого вихованця є, кінець кінцем, спонукання до праці душі. Чим тонше і ніжніше спонукання, тим більше сили, витікаючи з глибини душі, тим більшою мірою стає маленька людина вихователем самого себе» [38, с.511].

«Вірте в талант і творчі сили кожного вихованця» [47, с.317]. Ці слова В.Сухомлинського вважаємо квітесценцією всієї педагогічної спадщини. Велика країна почала говорити про павлівський самородок, про дійсного ентузіаста.

У Павлиській школі В. О. Сухомлинський працював 33 роки, з них 26 років на посаді директора. Він був переконаним, що вчителя і учнів повинна об'єднувати духовна спільність, за якої варто забути, що педагог - керівник і наставник. «Виховання без дружби з дитиною, без духовної спільності з ним можна порівняти з блуканням навпомацки» [31, с.40].

У 1953 році В.О. Сухомлинський організував «Школу радості» для дітей з шести років. Це була школа під відкритим небом. Велика частина занять проводилася поза шкільним приміщенням, на лоні природи. Він проводив уроки наприклад, спостерігаючи за сходом і заходом сонця; здійснювалися прогулянки у полях і лісах. Діти брали з собою їжу на природу. Значна увага приділялася фізичному вихованню дитини. Діти вчилися писати через гру. На уроках під відкритим небом вчитель учив дітей думати, спостерігаючи за навколишнім середовищем. В.О. Сухомлинський учив учнів відчувати і бачити естетику навколишньої природи, берегти її.

З перших днів роботи на посаді директора Павлиської школи він організував батьківський університет, школу молодих батьків. «Учіння – праця, серйозна праця дитини, отже, воно повинне бути радістю, тому що праця, успіх в праці, подолання перешкод в праці, його результат – все це надійні джерела людської радості» [44, с.112].

Паралельно з батьківським університетом в школі працював і семінар педагогічної культури для вчителів закладу. На цьому семінарі вивчали складний духовний світ дитини, прагнули змінити підходи, збудувати відносини з учнем відповідно до образу, отриманим в результаті такого спілкування. Зміст семінару був доступний і батьківському університету. Так виникла педагогічна спільнота класу, що складалася з батьків і вчителів.

В.Сухомлинський хотів, щоб в школі були не «уроки праці», не гра в працю, а праця. У Павлиській школі майже все зроблено руками

дітей. Проста ручна праця малюків була поруч з складними конструкторськими роботами старшокласників. Також різноманітні сільськогосподарські витвори, доступні павлиським учням спеціальний будівельний полігон. Багатогранність гуртків допомагала заохотити хлопців до навчання та праці.

В.Сухомлинський говорив, що «трудове виховання – весь сенс, вся спрямованість життя школи і сім'ї. Для учнів молодшої школи колективність самої праці є головною, а іноді і єдиною силою, що примушує їх виконувати більш менш тривалі трудові завдання. У трудовій творчості діти знаходять яскравий прояв самих сильних інтелектуальних і емоційних якостей людини» [47, с.385].

На думку В.Сухомлинського педагогічне керівництво трудовою діяльністю полягає в тому, що дитина повинна відчувати натхнення, захопленість працею. Якщо праця вчителя є зразком для учня, викликає у нього захоплення, любов до праці, тоді вчитель стає його любимою людиною.

У своєму зверненні до випускників Павлиської середньої школи В.Сухомлинський говорив: «Людській силі духу немає межі. Немає труднощів і позбавлень, яких би не могла здолати людина. Не мовчазно перетерпіти, перестраждати, але здолати, вийти переможцем, стати сильніше. Більше всього бійтеся хвилини, коли трудність здається вам непереборною, коли з'явиться думка відступити, піти по легкому шляху» [46, с.115].

У цих словах весь геній В.О. Сухомлинського – гуманізм, хист мислителя, педагогічна майстерність. Гуманістичні ідеї педагогічної праці В.О. Сухомлинського знайшли відображення у роботі, у ставленні до дітей наступних поколінь учителів-гуманістів.

Зокрема, ми бачимо їх розвиток в особисто-орієнтованому підході в освіті, який отримав розвиток в 80-90-х рр. ХХ століття. Педагоги даного напрямку виступали проти авторитарної педагогіки і школи, вони

запропонували власний підхід для перетворення вітчизняної школи, реформуючи її. Ми звертаємось до праць А.Богущ, Н.Дічек, Н.Калініченко, О.Сухомлинської.

В. Сухомлинський був учителем-новатором, боровся за відродження педагогіки співпраці, відновлення у виховному пріоритеті загальнолюдських цінностей, що знайшло відображення у його роботах "Павлиська середня школа", "Серце віддаю дітям", "Народження громадянина", "Розмова з молодим директором" значна частина яких відома не тільки в Україні, але і в Австралії, Німеччині, Китаї, Болгарії тощо.

Вже довгі роки в Китайській Народній Республіці велику роль відіграє досвід розповсюдження і розвитку в освітньому процесі КНР особисто-орієнтованої педагогіки В.Сухомлинського. В.О. Сухомлинський – улюблений і надзвичайно популярний в Китаї педагог. Понад 30 його робіт перекладені китайською мовою. У місті Хуанши за 11 місяців побудували школу, яка названа на честь В.О. Сухомлинського. Проектанти задумали цю школу як "школу радості", про яку мріяв і яку все життя будував Василь Олександрович у Павлиші. У цій школі побудовано багато світлих просторих корпусів, у яких вчать більше п'яти тисяч учнів. У школі є музей В. О. Сухомлинського і пам'ятник йому. Педагоги дотримуються принципів гуманістичного виховання. Упроваджені чотири відомі культу В.О. Сухомлинського: культ батьківщини, культ матері, культ рідного слова, культ книги. Студенти, які проходять практику в цій школі, здають обов'язковий залік щодо знання книги В.О. Сухомлинського "Сто порад вчителю" [45].

За словами викладача Пекінського педагогічного університету Сяо Су, система В.О. Сухомлинського привертає увагу спрямованістю на шану до кожної дитини, розуміння її самобутності і унікальності. Під час виступу на педагогічних читаннях у Кіровограді у 2008 році Сяо Су наголошувала, що педагогічна система В. О. багатоаспектна, в ній

поставлена безліч проблем психологічного і педагогічного характеру. Все її багатство, відповідність духу і завданням сучасного етапу виховання розкриваються все активніше останнім часом через відкриття шкіл, в основі яких знаходяться концептуальні положення організації і управління школою В. О. Сухомлинського. Психологічний зміст педагогічних заповідей Сухомлинського ще належить осмислити [зі слів Сяо Су].

Серед провідних духовних потреб, зокрема необхідності формування «спрямованості до людини», потреба в людині. «Одна з тонких граней педагогічної майстерності — творити зі своєю вихованцеві потреба в людині, створювати витончену людську здатність дорожити іншою людиною, готувати маленького громадянина до того, щоб він умів бути вірним іншій людині... ..Як бачить кожен вихованець людини, що він відкриває в ній, що залишає в іншій людині і що залишає в своєму серці від інших людей — це у сто разів важливіше за те, виконав він або не виконав сьогодні домашнє завдання. ...Трохи менше тріскучих фраз про любов до людини взагалі, більше конкретних справ, серцевої участі в житті, – говорив В.Сухомлинський, – в творінні радощів, ось що повинне стати правилом етичного виховання» [44, с.37].

В.О. Сухомлинський переконував у необхідності, «щоб вже в дитинстві кожна людина вкладала свої сили в іншу людину, віддавала багатства свого серця іншому, пізнавав розумом і серцем (а тому і глибоко переживав, приймав близько до серця) як найтонші рухи душі іншої людини...» [44, с.54]. Досліджуючи духовний світ підлітків-правопорушників, В.О. Сухомлинський з'ясував, що у них немає безмежно дорогих людей, яким би вони віддали частинку душі, в яких бачили б, як в дзеркалі, свої душевні пориви». Причини таких негативних вчинків він вбачав у тому, що його не вчили вкладати свої духовні сили в іншу людину, тому що він не навчився розуміти, відчувати, оцінювати самого себе, віддаючи свої сили творінню добра

для іншої людини, він в роки отроцтва немов перестає помічати, що живе серед людей» [43, с.402].

Засобом виховної роботи в таких ситуаціях він вважав створення таких людських відносин, які мають на меті утвердити в душах вихованців пошану до людини як вищої цінності...» [46, с.115]. Серед них було «перш за все створення дитиною радощів для інших людей і переживання особистого щастя і гордості у зв'язку з цим» [там же].

Як «основу розвитку» потреби в людині В.О. Сухомлинський розглядає дружбу старшого з молодшим поколінням, що затверджує відчуття відповідальності за нащадків, зародження дружби між хлопцями і дівчатами в колективі: «Десятиліття роботи з підлітками переконали мене в тому, що саме дружба є однею з сфер виховання любові до людини, взаємної пошани, відчуття як найтонших душевних рухів в іншій людині» [45, с.539]. Дружба учнів з дорослими також посідає місце «в затвердженні потреби в людині».

В.О. Сухомлинський писав, що пізнання дитиною світу має починається з пізнання людини. «Хай одночасно з першими кроками пізнання навколишнього світу вона випробовує радісне хвилювання і тривогу у зв'язку з благополуччям або гіркотою іншої людини. Хай на власному досвіді переконається, що від того, як вона бачить іншу людину, як до неї ставиться, залежить мир і спокій її душі» [30, с.112]. На зворушливих прикладах В.О. Сухомлинський показував, як можна це робити. Можна наповнити глибоким сенсом, особливими гранями людських відносин звичним словам «добрий день», «як ваше здоров'я?», «дякую» – і ін. «Важливо, – пише В.О. Сухомлинський, – не тільки вивчити дітей, в яких випадках вимовляти слова «дякую, спасибі», треба одухотворити їх високими спонуками, поривами, устремліннями. ...Мені видається дуже важливим, щоб це слово у вустах дитини, образно кажучи, несло тонку музику людських відчуттів, поривів, бажань, прагнень» [41, с.205].

Відчувати одне одного, бажати іншому тільки добра – «Це величезний духовний стан, – писав він. – Ми (мається на увазі вчителі) горимо і згораємо в ім'я того, щоб з'єднати людей узами добрих бажань. Щоб людині хотілося жити тому, що поряд з ним живуть люди» [42, с.58]. Будучи симпатиком культу доброти, співчуття, жалю до людини, педагог тлумачив ці якості особливим чином. «Принажує людину тільки презирлива жалість. А коли, жаліючи, вихованець жадає допомогти людині, – така жалість ушляхетнює. Потрібно уміти жаліти людину [43, с.501]. У педагогічній системі В.О. Сухомлинського пояснюється саме така позиція активної доброти, співчуття, жалості. «Співчуття, уміння прочитати людську душу, зрозуміти, що поряд з тобою здійснюється зло, твориться злочин, – і все це перетворюється на сльози розчулення, в голубине воркування, якщо немає співучасті – співучасті думки і серця. Співучасть будить активні сили борця, є прекрасним засобом, що запобігає байдужості, а що нерідко виліковує, рятує людину». Найвірніший шлях назавжди захистити від самоти це навчити співучасті душі і думки в долі ближнього» [43, с.502].

Як один із дієвих засобів виховання В.О. Сухомлинський розглядав створення і збереження краси у всіх її багатогранних проявах. На його думку, якщо дитина працює без натхнення, без ідеї творити красу для людей, її серцю чужі чуйність, сприйнятливність до тонких, «ніжних» способів впливу на людську душу, вона зможе сприймати тільки примітивні виховні прийоми: крик, примушення, покарання. «Моїм ідеалом завжди було те, щоб ніхто з дітей не знав, що таке фізичні способи «виховання». ...Коли зникне насильство людини над людиною в складній формі – в побуті, в сім'ї, коли діти виховуватимуться без фізичних покарань, полегшиться досягнення великої справи – ідеалу виховання, тоді в суспільстві не буде злочинів, не буде вбивств, зникне необхідність у в'язницях і інших покараннях, які зараз необхідні» [46, с.112].

В.О. Сухомлинський писав, що він зовсім не є проповідником абстрактної доброти і загального прощення. Ми повинні учити не тільки любити, але й ненавидіти, учити бути не тільки чутливими, але і нещадними. Не тільки милуватися естетикою, не тільки створювати красу, але і стріляти у ворога, який замахнеться на свободу і незалежність нашої країни. Ця виховна мета не тільки не суперечать необхідності тонкого, чуйного духовного світу нової людини, непримиренної до якого-небудь насильства, але і підкреслюють цю необхідність» [42, с.57]. «Виховання доброго серця – з цього починається взаємини між людьми. Тільки велика любов до людей одухотворяє ненависть до ворога» [42, с.57].

У спадщині В.О. Сухомлинського значне місце посідає аналіз колективу як «основного соціального середовища», що формує особистість. Цьому питанню присвячена книга «Мудра влада колективу», що має підзаголовок «Методика виховання колективу». На думку автора, «діяльність – це наріжний камінь колективу, але побудувати колектив не можна, якщо цей камінь – єдиний» [40, с.425]. Відповідаючи на питання про те, яка головна сила, об'єднуюча людей в колективі, він пише: «Ця сила – турбота людини про людину. Відповідальність людини за людину... Перші струмочки тієї могутньої річки, яка називається колективізмом, починаються з віддачі духовних Сил особи в ім'я радості і щастя інших людей – членів свого колективу» [40, с.426]. Щоб досягти такого результату на практиці необхідно «учити дітей відчувати людину, пізнавати не тільки розумом, але і серцем все, що відбувається в її душі. Без цього не варто говорити про багатство колективних взаємостосунків, про духовне життя колективу» [там же].

В.О. Сухомлинський розмежує особливу грань активної соціальної позиції людини – її активність у ставленні до іншої людини. Вона виступає не просто разом з активністю у ставленні до себе і

навколишньої дійсності, але є такою, що визначає інші грані, форми активності особи. «Вкладання себе в іншого» є найважливішою передумовою становлення самої особистості. Таке тлумачення, на наш погляд, відкриває можливість глибшого розуміння особистості в контексті спілкування – разом з традиційним для вітчизняної психології її осмисленням в контексті діяльності взагалі.

«Колектив як виховна сила, – писав В.О. Сухомлинський, – ґрунтується на багатстві відносин» [41, с.218]. Першооснову цивілізаційної безпорадності, що зустрічається; «тривалої дитячості» він бачить в недостатньому залученні вихованців «до такої діяльності, в якій людина на власному б досвіді бачила, що він робить щось значне, необхідне суспільству...?» [42, с.57].

Досліджуючи виховний потенціал колективу, В.О. Сухомлинський неодноразово наголошував, що «впливати на людину через колектив потрібно тонко і непомітно. І найголовніше — так, щоб людина бачила саму себе, відповідально ставилась до самої себе. Якщо ж я без кінця повторюватиму: «Ти, Іван, нероба, з тебе нічого не вийде», — то Івану вже не потрібно ніяк ставитись до себе, йому потрібно тільки захищатися. І він всіма силами захищається...» [42, с.104]. Усім вихователям, особливо молодим, В.О. Сухомлинський радив наступне: «Якщо ви хочете впливати на особу через колектив, якщо хочете, щоб колектив був тонким і чутливим інструментом цього впливу, увійдіть до колективу як друг і добрий порадник. Це одна із закономірностей виховного процесу. Колектив – явище складне... Чим м'якше, ніжніше, обережніше торкнувся вихователь якийсь з цих граней, ніж більше упевненості в своїх силах, довіри, надій виніс вихованець від цього дотику, тим більше чуйною стане особа до впливу на неї через колектив» [42, с.112]. Таким чином, справа не в якихось там спеціальних сього хвилинних прийомах, але у встановленні таких тонких відносин «між вами і вашими вихованцями, яких можна охарактеризувати як

духовну спільність, взаємну довіру, відвертість, доброзичливість» [там же].

Аби учасники колективу розкрили свою душу варто уникати формалізму, штучності, прагнення «залізти» в душу людини. Вихователь має тактовно, непомітно для учня примушувати до вислову тих думок, які хвилюють його, ним самим ще не до кінця осмислені... Це книга педагогічної мудрості, – пише В.О. Сухомлинський, – як підготувати людину до того, щоб вона звернулась до колективу зі словами: «Скажіть мені, друзі, в чому сенс нашого життя, для чого я живу на світі, що відбулося в світі тому, що я прийшов, чи буде мир таким і без мене, або, Може, я щось приніс в нього своїм життям, болями і хвилюваннями, радіщами і тривогами?» [43, с.401]. Вирішення таких проблем в колективі – свідчення найвищого щабля його духовного розвитку «Вихователіві в ці відповідальні хвилини особливо важливо бути самим собою, з'явитися перед вихованцями мислителем, живою людиною зі своїми поглядами, радіщами, болями, сумнівами» [43, с.132]. В.О. Сухомлинський приділяє велику увагу пошуку відповіді на питання про те, як вирішувати цю важку для виховання задачу.

Він не шукав нові інструменти впливу на «духовний світ дитини». Як вихователь він був творчо невичерпний, шукаючи джерела в народних традиціях, в народній українській педагогіці, культурі, з якими був зв'язаний селянським дитинством.

Багато його педагогічних відкриттів актуальні і зараз. Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського глибоко вивчається в Україні і за кордоном. Створені Міжнародна асоціація В.О. Сухомлинського і Міжнародне об'єднання дослідників В. Сухомлинського. У Павлиській школі діє (з 1975 р.) педагогічний музей В. Сухомлинського.

В. Сухомлинський писав свої твори з душею, неначе ведучи діалог з вчителем. Тому він є кращим другом кожного китайського вчителя. Він присвятив всього себе вихованню і навчанню дітей, тому він є

кращим другом і прикладом для них. Головним його мотивом було бажання навчити дітей бути краще, зробити освіту краще, виховати гармонійну особу, тому, читаючи його твори, кожна людина отримує нові сили для наслідування цим прекрасним цілям. Його теорія освіти ґрунтується на досвіді реального життя, його мова проста, зрозуміла, щира, пафосна і захоплююча.

РОЗДІЛ 2.

ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ ПАВЛИСЬКОЮ СЕРЕДНЬОЮ ШКОЛОЮ В 50 – 70 РР. ХХ СТ.

2.1. Організація освітнього процесу у Павлиській школі

Протягом усього життєвого і педагогічного шляху В.Сухомлинському вдалось створити педагогічну парадигму, яка давала результат.

Педагогіка В.О. Сухомлинського була реалізована на основі авторської школи, яку йому вдалось у Павлиші. Освітній процес спирався на повсякденне спілкування директора з учнями, педагогічним колективом, допоміжним персоналом як на уроках, так і в позаурочний час.

У 1948 р. Павлиська середня школа була нічим не примітною, звичайною зруйнованою сільською школою, тому В.Сухомлинському довелось не тільки підняти її з руїн, відродити як Фенікса, а підняти на найвищий щабель, зробити школу взірцем освітнього і виховного процесу на всесоюзному рівні. Відповідно, після війни не було ні підручників, ні посібників, ні журналів, ні зошитів, нічого. Діти, які народилися перед і під час війни були неграмотні, воєнні роки позначились на їх подальшій низькій успішності, тому кількість учнів, які залишались на повторний рік навчання була великою [10].

Значні проблеми, які доводилось вирішувати молодому майбутньому всесвітньо відомому директорові, не зникли б без наполегливості, творчого генію, розуму, хисту В.Сухомлинського і всього створеного ним колективу вчителів-однодумців.

Так, педагог, починаючи з осені 1951 р., розвинув та експериментально перевірів ідею навчання дітей шестирічного віку. З шестирічками працювали по дві години на тиждень упродовж усього

навчального року. Згодом групу павлиських дошкільнят батьки назвали “Школою радості”, а навесні 1952 р. вони вже “знали всі літери, писали слова, вільно читали і з нетерпінням чекали на справжні уроки – за партою” [12, с. 127].

У роботі з дошкільнятами В.О. Сухомлинський застосовував таку форму організації навчання як уроки-подорожі в природу, ігри, колективну працю. Адже головним завданням роботи з дошкільнятами педагог-новатор вважав: “вивчити як мислить кожна дитина, навчити її думати, пробудити в ній допитливість, інтелектуальні інтереси” [42, с. 97].

У Павлиській школи учні молодших класів навчались у зелених класах – спеціальних класах, де навчальний процес був побудований наступним чином – учні домашні завдання робили перед уроками, а після уроків у них був вільний час, коли вони мали змогу гратися, перебувати на свіжому повітрі. Такий розподіл часу, на тверде переконання В.Сухомлинського, і як покажуть результати, сприяв якнайповнішому розвитку дитячої особистості. У “Школі Радості” чергувались різноманітні методи навчання, зокрема це і слово вчителя, і наочність, і практичні справи.

В освітньому процесі В.Сухомлинським і усім педагогічним колективом школи застосовувалися різні форми, методи і засоби навчання, практикувались нестандартні типи уроків: драматизація казок, оповідань, байок, що була спрямована на посилення емоційного сприйняття навколишнього середовища, була розрахована переважно на дітей 7-10 років, сприяла розвитку мислення, мовлення, творчості учнів. Олімпіади, що регулярно проводилися у школі, сприяли не тільки розумовому становленню і розвитку дітей, а й випрацювався у них дух змагань. Для учнів 1-4 класів традиційним було Свято Казки з інсценуванням відомих народних і літературних казок [38, с.580].

Для учнів початкової школи В.О. Сухомлинським було створено 300 сторінок “Книги природи”: “Це – 300 спостережень, 300 яскравих картин, що закарбувалися в свідомості дітей” [47, с.159].

Окремою яскравою сторінкою науково-педагогічної діяльності В.О. Сухомлинського можна вважати багаторічну роботу над темою “Розвиток розумових здібностей слабоумних, малоздібних, повільномислячих дітей”. З метою вивчення індивідуальних особливостей кожної дитини В.О. Сухомлинський вів спостереження, за розвитком дітей, а заради пізнання і в подальшому навчанні найбільш важких дітей вів щоденник спостережень з 1-го до випускного класу школи. Крім ґрунтовних теоретичних розробок, Василем Олександровичем у практику роботи було втілено систему заходів. Найважливішими серед них є:

- “ - спеціальні уроки мислення серед природи, розраховані на пробудження, активізацію, яскраве емоційне забарвлення розумових сил;
- розв’язування задач на кмітливість;
- творчість (складання оповідань і казок);
- правильне харчування тощо” [35, с. 209].

Ось приклад розвитку і розкриття творчих нахилів у дитини.. Учень Юрко П., який в початковій школі вчився на “2” і “3”, а з допомогою Василя Олександровича “інтелектуальна насиченість трудового життя внесла зміни у навчання хлопця. Він став більш чутливим до успіхів і невдач... байдужість замінилася зацікавленістю, намаганням глибше зрозуміти причинно-наслідкові зв’язки того, що вивчається... настільки багатогранний, різноманітний, неповторного індивідуальний зв’язок між думкою і працею рук, наскільки самобутньо виявляється розум... Інтелектуальний розвиток Юрія –приклад того, як народжується, розвивається математичне мислення під безпосереднім впливом розумової, творчої фізичної праці” [43, с. 413-441].

Спостереження за всебічним і гармонійним розвитком дітей, майстерність у технічній творчості і навчанні якого ставали все кращими, В.О. Сухомлинський проводив з 4 по 10 клас, допомагаючи дітям стати кращими, розвинути свої творчі нахили.

Розвиток кожної дитини можливий лише через творчу, насичену емоціями працю, тому триєдність виховання через *серце* → *розум* → *руки* забезпечує усебічне їх виховне становлення. Це особливо важливо для дитини, обділеної долею, для дітей-сиріт. У Павлиській школі для цього були створені всі умови: діти вирощували хліб і сади (за традицією навесні учні 1-го класу садили “Сад матері”). Кожна дитина за роки навчання в школі вирощувала 100 дерев (це було пов’язано з різними традиціями), конструювали діти моделі машин і механізмів (48 гуртків в школі), доглядали тварин, будували теплиці, майстрували, працювали в полі, вивчали сільськогосподарську техніку тощо [29].

Отже, як свідчить аналіз архівних матеріалів, значну увагу В.Сухомлинський приділяв розвитку слабких і обдарованих дітей, де важливого значення надавав принципам успіху та бережливого ставлення до особистості дитини.

Для підвищення кваліфікації вчителів при Павлиській середній школі працювала школа педагогічної культури, в роботі якої могли брати участь не тільки вчителі цієї школи, а й усі бажаючі. Причиною створення такої школи були численні приїзди завучів, директорів інших шкіл для переймання досвіду роботи Павлиської школи. Таке стажування було двічі на місяць. У цей час відбувалися відвідування та обговорення уроків, вивчення та обмін досвідом роботи, індивідуальні консультації з актуальних проблем освіти, що сприяли розв’язанню практичних проблем освітньої роботи. Наприклад, тематика семінару педагогічної культури на 1970-1971 рр. була така:

1. Що повинен і може знати вчитель про виховання?
2. Як перетворювати знання в переконання?

3. Як учити і виховувати, щоб дитина вірила вчителеві?
4. Що значить важкі діти?
5. Проблема покарань і заохочень.
6. «Як бути вчителеві в тих випадках, коли дитина звертається з питанням: “Чому я в книзі читав одне, а в житті бачу інше?»
7. Учитель – совість народ [41, с. 21].

Для професійного зростання вчителів Павлиської школи щотижня проводилися педагогічні понеділки, випускався рукописний збірник “Педагогічна думка”, де педагоги мали змогу публікувати результати своїх наукових досліджень, конспекти уроків, позакласних виховних заходів, плани тощо. Зокрема, колективну методичну роботу В. Сухомлинський зосереджував навколо таких основних питань освітнього процесу, як: „що являють собою невстигаючі учні, які причини неуспішності” [41, с.125], “єдність думки і почуття” [41, с. 74].

Педагогічні понеділки складались з двох частин:

- 1) з розповіді кого-небудь з вихователів з подальшим обговоренням конкретних ситуацій, дітей, колективів Павлиської середньої школи;
- 2) з теоретичної доповіді, що присвячена одній з проблем, пов'язаних з навчанням і всебічним розвитком особистості [41, с. 74].

Важливою складовою організації виховного процесу в Павлиші були психологічні семінари, що проводились один раз на місяць. На них вирішувались різні питання, зокрема:

1. Виховання любові до рідного слова.
2. У школі не повинно бути суєти, нервозності, поспіху, збуджених і пригнічених дітей.
3. Сутність самовиховання.

4. Психолого-педагогічні характеристики на окремих батьків і їхніх дітей.

5. Як досліджувати пам'ять дітей [41, с. 23].

Щодо методів педагогічного менеджменту, то В.Сухомлинський віддав перевагу переконанню і прикладу, щоправда провідним і завжди дієвим була “індивідуальна, дружня, відверта, душевна розмова” [44, с. 42].

Ціле направлена індивідуальна робота директора з кожним окремо взятим учителем в Павлиській школі поділялась на два етапи:

1. Вивчення специфіки роботи вчителя, зокрема через відвідування його уроків і з детальним аналізом використаних методів і засобів навчання учнів;

2. Надання практичної допомоги вчителям, що включало підвищення професійного становлення (директор і завуч повинні зробити все від них залежне, аби у вчителя були всі умови праці, достойне матеріальне забезпечення) [41, с. 75].

Результатом системної роботи на посаді директора школи стала видана В.О. Сухомлинським праця, в якій подано опис та аналіз близько трьохста відвіданих ним уроків. В архіві музею В.О. Сухомлинського зберігаються томи аналізів-конспектів уроків, власноручні записи, аналіз, результати педагогічних спостережень та експериментів, проведених В.О. Сухомлинським у Павлиші. Директор відвідував уроки вчителів не для галочки, а маючи чітко визначену мету – дослідити, як виявляється, розкривається на уроці інтелектуальне життя педагога, його кругозір, його духовні інтереси” [46, с.119], а стосовно учнів у нього була стимулююча функція.

Керівництво освітнім процесом, на думку В.Сухомлинського, вимагає знання шкільних предметів. Саме тому він освоїв зміст освіти і методику викладання всіх шкільних дисциплін.

Важливою складовою самоосвіти кожного вчителя та учня є власна бібліотека. Вона сприятиме ознайомленню вихованця зі світом книги. В ній, як правило, повинні бути наявні зразки світової поезії, драматургії та прози, енциклопедії, довідники, біографічні дослідження життя і діяльності видатних діячів світової культури, словники, книги з різних галузей наук. Все це для того, щоб дитина сама пізнавала себе. “Особиста бібліотека вчителя – це дзеркало його творчої індивідуальності. У створенні цього фундаменту духовного багатства вчитель не орієнтується на якийсь зразок, не добирає книги за якимось списком. Єдине, чого слід дотримуватись, - це принципу: особиста бібліотека розкриває мою творчу індивідуальність і допомагає вводити вихованців у світ книги” [29, с. 12]. Мешкаючи у Павлиській школі, В.Сухомлинський зібрав понад 10 тисяч томів власної бібліотеки, ще 5 тисяч належало школі.

Шкільна гігієна і внутрішній розпорядок роботи школи були визначальними для діяльності педагогічного колективу та учнів у Павлиші.

В.Сухомлинський був переконаний у тому, що правильно складений розклад уроків є першою й необхідною умовою ефективного розподілу навантаження на весь робочий тиждень, правильної організації режиму роботи і відпочинку вчителів і учнів. Саме тому директор вимагав від завуча, аби той чітко диференціював уроки залежно від фізіологічних особливостей учнів.

Павлиська середня школа була повністю забезпечена усім необхідним – матеріально-технічна база, висококваліфіковані викладачі укупі становлять єдиний комплекс, який спрямований на освітню діяльність учнів різних вікових груп у різних корпусах. Усі чотири будівлі для більшого комфорту містять учительську кімнату, в якій знаходиться розклад і створено затишну атмосферу.

Учні 7-11 класів навчались у головному двоповерховому корпусі. Поруч були класні кімнати, а сам: кабінети математики, мови і літератури, іноземної мови, в яких були списки рекомендованої літератури для кожної вікової групи учнів, книжки для позакласного читання французькою і німецькою мовами, рукописний журнал “Наша творчість”, фонотека; радіолабораторія, де розташовувався шкільний радіовузол з обладнанням, де учні мали змогу проводити практичні роботи із радіотехніки; музична кімнату з фонотекою класичних і сучасних, народних музичних творів, українські народні інструменти; шкільний музей, де були зібрані матеріали з життя педагогічного та учнівського колективу школи, методичний кабінет, де учителі могли працювати з книжками, знайомитись із провідними розробками у психолого-педагогічній науці, куточок для батьків, що містить інформацію про шкільне життя дітей, фотографії кращих учнів; куточок образотворчого мистецтва, де проводяться виставки малюнків, поробок з природного матеріалу, проводились виставки караваїв, хлібо-булочних виробів до свята врожаю, спортзал, їдальня; тихий куточок, обстановка якого “спонукає до роздумів, спогадів, мрій” в оточенні репродукцій картин і фонотеки; куточок для дівчат, де вони мали змогу познайомитись з творами з анатомії, фізіології, жіночої гігієни, материнство знаходяться твори з анатомії і фізіології, про гігієну жінки, про материнство; окремий корпус для позакласної та позашкільної роботи, піонерську і комсомольську кімнати з бібліотекою та атрибутами [35, с.217].

Крім того, у трьох одноповерхових корпусах, де навчаються учні 1-6 класів, розташовано кімнату для ігор і кімнату казок, змінні стенди “Світ у малюнках“, виставка учнівських зошитів “Пиши гарно і грамотно”; матеріал за рубриками “Поради юним технікам”, “Поради юним натуралістам”. У будівлі для учнів середніх класів коридор оформлений портретами і висловлюваннями видатних людей,

монтажами-плакатами, які повинні розвивати допитливість: “Чи знаєш ти механіку?”, “Математика на кожному кроці”, “Чи прочитав ти ці книжки?” [35, с.303].

У кожному корпусі знаходяться живі куточки, в навчальних кабінетах папки-стенди, що містять інформацію про останні новини в галузях різних наук, про їх практичне застосування.

Окрім того, на території школи була створена оранжерея, де діти вирощували квіти, які потім дарували матерям на День Матері, різноманітні рослини, присадибна ділянка, де проходили уроки праці, альтанки, в яких учителі проводили уроки на лоні природи.

Таким чином, усі приміщення, коридори, класні кімнати оформлені відповідно до віку, інтересів дітей. Василь Олександрович, створюючи матеріальну базу школи і обстановку, що оточує дітей, прагнув до того, щоб “у школі й стіни говорили” [41, с. 122].

Всебічний розвиток особистості був провідний у побудові освітнього процесу Павлівської школи. Для цього було створено усі необхідні умови. Всі напрями виховання (розумове, моральне, естетичне, трудове, фізичне) директор школи вважав нерозривно пов’язаними, тому при упущенні чогось одного не розв’яжеться жодне виховне завдання. У Павлівській середній школі, якою керував педагог, виховна робота була спрямована на відчуття дитиною духовної повноти і насиченості життям.

Інтерес в учнів до навчання, до пізнання нового підхопив В.Сухомлинський, вимагаючи від учителів подібної атмосфери на уроці, коли навчання стало для дітей радісною працею. Єдиним джерелом вогнику допитливості, жаги до знань називає радість успіху у праці, а найголовнішим засобом досягнення цього вважав правильне оцінювання учнів. "Оцінка повинна винагороджувати працелюбство, а не карати за лінощі та нерадивість. Але не можна допустити, щоб оцінка балувала

учнів, щоб не склалось легковажне ставлення до навчання. Дитина мусить усвідомлювати оцінку як результат розумових зусиль" [41, с. 97].

Інтерес до навчання, загальний розвиток учня неможливі, якщо у класі нема інтелектуального фону – постійного обміну знаннями в класі між учнями, якщо програмний матеріал не спирається на велику кількість матеріалу позапрограмного. Важливим джерелом інтелектуального фону є розвиток захоплень школярів. Кожний учень повинен мати свій улюблений предмет, де він знає більше за інших.

Виходячи з однієї з основних ідей своєї педагогіки – повноти щастя дитини – В.О. Сухомлинський вважав, що дитина не може бути щасливою, коли їй у школі погано. Запорука щастя – у шкільних успіхах. Дитині треба допомагати вчитися. Треба дати їй відчуття себе достатньо здібною для оволодіння шкільною наукою.

2.2. Форми, методи, прийоми управління Павлиською середньою школою В.Сухомлинським

Розвиток вітчизняної системи освіти ХХ століття був спрямований на формування громадянина країни, всебічно розвиненої особистості, що привело до реформування системи освіти, що знайшло відображення у прийнятому законі «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР». Відповідно до нього передбачалася структурна перебудова загальноосвітньої школи. Замість 7-річної була запроваджена 8-річна обов'язкова освіта, яка давала учням загальноосвітні та технічні знання, 10-річні середні школи були реорганізовані на 11-річні.

У середніх школах розпочалося створення матеріальної бази для освоєння учнями однієї з робітничих професій. Цей закон передбачав залучення молоді з 15-16 років до суспільно-корисної праці. Стратегічним напрямом роботи школи визначалася політехнічна освіта, зміцнення зв'язку навчання з виробництвом. З цією метою

запроваджувалося виробниче навчання. У загальноосвітніх школах створювалися учнівські виробничі об'єднання різного спрямування. Аби забезпечити їх кваліфікованими керівниками, у педагогічних вузах велася підготовка вчителів виробничого навчання. Після закінчення школи учні мали змогу працювати у народному господарстві [10, с.53].

Запровадження загальнообов'язкової освіти наштовхувалося на серйозні кадрові проблеми, була суттєво розширена мережа заочної освіти та збільшено можливості підготовки педагогічних працівників в інститутах і університетах на споріднених факультетах. У кінці 1950-х років у школах УРСР працювало тисячі талановитих учителів. Саме у цей час розпочав свою роботу директором Павлиської середньої школи на Кіровоградщині, пізніше заслужений учитель УРСР, член-кореспондент Академії педагогічних наук СРСР Василь Сухомлинський. Школа, якою він керував, досягла високих показників у освітній діяльності. У результаті шкільної реформи запроваджувалися нові типи навчальних закладів. З'явилися школи-інтернати, які створювалися не лише для сиріт, а й для дітей із малозабезпечених і неповних родин. Вступ учнів до таких шкіл відбувався за бажанням батьків за символічну плату, для сиріт — безкоштовно. Учні в школах-інтернатах перебували на повному державному забезпеченні (харчування, одяг, підручники). Навчання тісно перепліталось з трудовим вихованням дітей і позашкільною роботою. Наприкінці 1950-х років в УРСР діяло понад 90 шкіл-інтернатів, де навчалось майже 25 тис. учнів. Тоді ж в УРСР почали працювати школи продовженого дня. І ті, і ті школи були зручними для сільської місцевості, оскільки вони були переважно початковими [25, с.15].

Починаючи з 1959 р., створюються перші спеціалізовані школи, у яких учні поглиблено вивчали фізику, математику, хімію, біологію, іноземні мови. Такий тип шкіл призначався для цілеспрямованої підготовки учнів до вступу на відповідні факультети робітничих

спеціальностей вищих навчальних закладів. У кінці 1950-х років почали створюватися перші зразково-показові школи – орієнтири вдосконалення для звичайних шкіл. Однією з них у подальшому і стала Павлівська середня школа. У ці роки активно велося будівництво шкільних приміщень — кількість денних середніх шкіл в Україні до 1960 р. зросла майже вдвічі [22, с.111].

Державна політика була зосереджена на розширенні підготовки кваліфікованих працівників для роботи за традиційними та новими спеціальностями в системі вищої та середньої спеціальної освіти. На початку 1960-х років у країні вже було 135 вищих навчальних закладів, де навчалися 417 тис. студентів. Водночас в Україні діяли 595 середніх спеціальних навчальних закладів, де навчалось майже 400 тис. учнів. Наприкінці 1950-х років багато вищих навчальних закладів перейшли із союзного в республіканське підпорядкування. Для забезпечення швидкого приросту фахівців з вищою та середньою спеціальною освітою держава розширювала вечірню та заочну форми підготовки. Якщо в 1950-1958 рр. кількість студентів стаціонару збільшилась у 2 рази, то на заочних і вечірніх відділеннях — у 3-7 разів.

Реформа потребувала суттєвого збільшення фінансування освіти. Протягом 1950-х років асигнування на освіту становили 10 % від національного доходу — найвищий показник у тогочасному світі [22, с.116].

Про різноманітні аспекти внутрішкільного управління як складову педагогічної системи йдеться у творах: “Павлівська середня школа” (1969), “Розмова з молодим директором школи” (1973). Особливу увагу на питаннях управління зосередив Василь Олександрович у своїй кандидатській дисертації “Директор школи – керівник навчально-виховного процесу” (1955). В.Сухомлинський знав про специфіку роботи директора школи не з чуток. Він 22 роки працював директором Павлівської середньої школи. Саме завдяки накопиченому досвіду і його

тривалій реалізації, вченому вдалося створити педагогічну систему, де управління становить рівнозначну складову.

В.Сухомлинський виокремлював роль у педагогічному процесі директора школи. До основних завдань директора належали: розробка плану навчально-виховної і господарської діяльності; інструктаж виконавців і контроль за роботою всіх членів шкільного колективу; допомога вчителю у створенні його власної творчої лабораторії. Таке різноманіття обов'язків директора, на думку, В. Сухомлинського, вимагало від нього чітко спланованої діяльності, роботи з навчально-виховних питань, господарських. Директор мав координувати роботу всіх учасників педагогічного процесу.

Звертав увагу В.Сухомлинський на організацію системи роботи директора й завуча з колективом. З метою більшої ефективності В. Сухомлинський перед новим навчальним роком чітко планував й розподіляв конкретну роботу між директором і завучем, між директором і організатором позакласної роботи. Планування велось на кожний день, навчальний рік, п'ять років.

Він говорив, що “логіка педагогічного керівництва школою така, що нам неможливо працювати, якщо ми постійно не будемо аналізувати зв'язки сучасного з минулим і з майбутнім” [45, с. 602].

Педагогічний менеджмент В. Сухомлинського-адміністратора полягав в допомозі вчителям при вивченні навчальних програм, участі у роботі методичних об'єднань, підготовці і проведенні відкритих уроків вчителем, перевірці текстів контрольних, самостійних робіт, ведення зошитів, класних журналів, відвідуванні й аналізі системи уроків, бесідах із завучем про власні педагогічні спостереження, знання з дидактики, результати аналізу відвідування уроків кожного вчителя протягом навчального року, керівництві роботою деяких гуртків, допомозі у підготовці й проведенні факультативних занять з різних предметів.

В.Сухомлинський вважав, що директор школи є організатором і керівником педагогічного колективу лише за умови, якщо зможе об'єднати творчі наміри вчителів, які знайдуть втілення у творчій праці. “Завдання директора – зауважував педагог, – допомогти кожному вчителю в створенні індивідуальної творчої лабораторії” [46, с. 102]. Керівник школи має знайти можливості, аби удосконалити педагогічну майстерність учителя-початківця і досвідченого педагога. В Павлиській школі працювали методичні об'єднання, наукові семінари, регулярно виходив журнал “Наукова думка”. Найголовніша якість директора – “глибока любов до дітей”; висока педагогічна культура, рівень якої визначається “властивістю ... пізнавати світ серцем”, директор – “учитель учителів”, майстер педагогічної справи.

Будівля школи, її матеріальна база для В. Сухомлинського виступають і “необхідною умовою повноцінного педагогічного процесу”, і “засобом впливу на духовний світ вихованців” [41, с.89]. Мистецтво виховного впливу, на думку В. Сухомлинського, полягає в тому, щоб виховували і духовні цінності, і матеріальні, серед яких важливе місце посідали середовище та обстановка навколо учня. Виховує все, тому інтер'єр та екстер'єр відіграють важливу роль у виховному процесі.

До внутрішкільного менеджменту в педагогічній спадщині В. Сухомлинського належало педагогічне керівництво (вимоги до директора, завуча, вчителя, проведення методичної роботи) й організацію роботи школи та учнів (планування навчальної, позакласної роботи, організацію діяльності піонерської і комсомольської організацій, складання розкладу уроків, режиму школи та учнів, перевірка вчителів.

Ще одним важливим елементом педагогічної парадигми В.Сухомлинського є управління, що забезпечує повноцінну реалізацію

положень, думок, ідей, переконань, мрій педагога, втілення їх в освітній процес Павлівської середньої школи.

Діяльнішим і важливим у даному ракурсі досвід В. Сухомлинського з розробки і запровадження ідеї десятирічного планування навчальної роботи. В основу планування педагог поклав увесь період перебування дитини в освітньому закладі. Шляхи реалізації цієї ідеї директор виклав у своїй авторській програмі, яка була розрахована на десять років.

Шкільна програма морального розвитку особистості визначала комплекс цінностей, які повинні сформуватися у школяра через систему етичних бесід, участі у різноманітних творчих конкурсах, змаганнях, олімпіадах. Програма занять із батьківської педагогіки, громадянського виховання та інших також були розраховані на десять років навчання дитини у школі.

В.О. Сухомлинський визначив ряд питань, які становлять основу практичного планування роботи директора: “Як домогтися, щоб дитину тягло до колективу? Які внутрішні, духовні зв’язки – думки, почуття, переживання – можуть стати здоровою основою зміцнення колективу, дружби, товаришування? Як домогтися, щоб особисте щастя, особиста радість кожної дитини гармонійно поєднувалися з інтересами колективу, суспільства?...” [47, с. 248] і багато інших.

Саме таке чітке планування роботи, на переконання Василя Олександровича, дасть змогу проаналізувати шлях становлення особистості дитини, розвиток її розумових і фізичних сил.

Досвід педагога переконує нас у тому, що в центрі внутрішкільного управління його педагогічної системи знаходиться особистість як вчителя, так і учня. Саме завдяки цьому процес планування роботи в Павлівській школі став для В. Сухомлинського щоденною справою всього життя. Наприклад, ось один день його життя:

“16/3 – понеділок, 1950 рік.

1. Провести конференцію учнів 5-10 класів, де обрати учнівський комітет.
2. Відвідати та проаналізувати урок фізики в 10 кл. (учитель Пащенко М.М.). Мета – аналіз засвоєння матеріалу на уроці.
3. Відвідати та проаналізувати урок фізики у 8 кл. Мета – аналіз викладу матеріалу.
4. Проаналізувати знання учнів з алгебри у 8 кл. (Перевірити зошити і класний журнал).
5. Викликати до школи батька учня 7-А класу Лозбіна.
6. Купити умивальник для вчительської” [41, с. 24].

В. Сухомлинський є автором системи організаційних і науково-методичних заходів, які повинні були враховувати специфіку роботи адміністрації як з досвідченими, так і недосвідченими вчителями. У Павлівській середній школі проходили засідання педагогічної ради, методичних об'єднань як і в усіх школах, але там працювали і школи педагогічної культури, педагогічні понеділки, психологічні семінари, де піднімалися різноманітні питання з життя школи.

Методична робота в Павлівській середній школі здійснювалась під керівництвом В.Сухомлинського. Педагогічна рада була ключовою ланкою у шкільному менеджменті. У її функціональні обов'язки входило: постановка на облік усіх дітей з 4-річного віку; затвердження рекомендованого режиму дня для вчителів і учнів різних вікових груп, правила безпеки праці, розклад уроків, плани позакласних занять, обговорення змісту програм, теми творчих письмових робіт, якість книжкового фонду, дбає про удосконалення матеріальної бази...” [41, с. 67]. Під час засідань педагогічної ради, які проходили регулярно 7-8 разів на рік, розглядалися і розв'язувалися нагальні проблеми діяльності

школи, серед яких: і затвердження керівника методичного об'єднання, педагогічної ради і розподіл годин з урахуванням індивідуальних потреб кожного вчителя, і “разом з лікарем вчитель фізкультури визначає режим і обсяг індивідуальних вправ для кожного школяра і дбає про їх додержання та виконання” [41, с. 64], обговорення досьє учня і багато інших. Наприклад, план роботи Павлиської середньої школи на 1970-1971 рр. містить перелік питань, на розв'язанні яких ґрунтується робота педагогічної ради:

1. Розумова праця учнів на уроці.
2. Огляд уроків, відвіданих і проаналізованих директором і завучем.
3. Виховна робота в окремих сім'ях (виклик батьків на засідання педагогічної ради).
4. Система роботи з попередження неграмотності.
5. Робота зі слабоумними дітьми (інформація директора школи)” [41, с. 24].

І таких прикладів, що характеризують діяльність В.Сухомлинського як керівника, в його працях зустрічаємо не один раз. Це свідчить про те, що директор у своїй роботі з керівництва школою й організацією ефективного навчально-виховного процесу використовував різні форми роботи, удосконалюючи їх та поглиблюючи завдяки об'єктивному аналізу нормативно-правового функціонування освіти, вимог до планування змісту навчальних дисциплін інноваційного, науково-методичного та організаційно-педагогічного забезпечення шкільної практики, організації освітнього процесу в керованій ним школі. До таких форм роботи відносимо:

- знання теорії і практики школознавства;
- змістовне планування роботи школи;

- чіткий розподіл обов'язків між директором та заступником, керівництвом педагогічної ради школи;
- регулярне проведення шкільних зборів, засідань науково-методичної ради та методичних об'єднань вчителів;
- відвідування та аналіз уроків вчителів, особливо молодих, надання їм відповідної допомоги;
- організація роботи психологічного семінару і школи для батьків;
- допомога в організації роботи органів учнівського самоврядування;
- господарський підхід до використання коштів як державних, так і спонсорських; створення належної матеріально-технічної бази, зокрема, навчання дітей різного шкільного віку в окремих корпусах.
- активна участь у суспільному житті села, району, області, країни, долучення до обговорення нагальних освітянських питань;
- передача досвіду молодим і досвідченим керівникам шкіл.

ВИСНОВКИ

На основі вивчення педагогічних ідей В.О. Сухомлинського та аналізу шляхів їх упровадження в освітній процес навчальних закладів зроблено загальні висновки, в яких викладено основні результати дослідження.

1. Основу педагогічної концепції видатного українського вченого складають антропологічні та світоглядні уявлення і власний педагогічний досвід. Його життя, діяльність, науково-педагогічна спадщина – це цілісна, науково-виважена, обґрунтована педагогічна система, яка була вибудована автором в контексті реформування шкільництва в Україні в 50-70-х рр. ХХ ст.

Це період особливих вимог до директора школи, обґрунтованих за партійними рішеннями, за якими він виконував низку управлінських, виховних, навчальних, науково-методичних і організаційно-педагогічних функцій, які змінювалися впродовж всього періоду і відповідали чинному законодавству реформування освіти в Україні. Педагогічна концепція й педагогічна система В.Сухомлинського знайшли свою реалізацію в авторській школі, що являє собою школу-комплекс, школу-родину, школу-лабораторію, школу радості і виховання справжньої всебічно розвиненої особистості, школу співдружності поколінь. Таким чином, в авторській школі Василя Сухомлинського упродовж 1948-1970 рр. були реалізовані його власні теоретичні погляди щодо управління, навчання і виховання, вироблені з урахуванням сучасних наукових надбань та вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду.

2. Управлінські ідеї В.Сухомлинського ґрунтуються на повазі і довірі до дитини, визнанні її унікальності й права на власний моральний вибір на дитиноцентризмі, гуманізмі, свободі, повазі до її гідності й

честі, природної даності. Його педагогічна система включала: мету, завдання школи, організація навчального процесу в початкових, середніх та старших класах; організацію виховної роботи; робота з батьками та громадськістю; фінансове та матеріально-технічне забезпечення школи, науково-методичні та організаційно-педагогічні засади управління школою. Засадами внутрішкільного управління є системний і гуманістичний стиль керівництва школою, організація самоосвіти й самовиховання школярів, організація спільної діяльності педагогів, батьків, дітей у досягненні колективних і індивідуальних цілей, підвищення педагогічної кваліфікації, наукова організація праці, наставництво та ін.

3. У Павлиській середній школі була розроблена і зреалізована система управлінської діяльності. Підтвердженням її результативності, системності роботи В.Сухомлинського як директора школи став його творчий доробок, в якому подано опис та аналіз конкретних педагогічних реалій. Внутрішкільне управління в педагогічній системі В.Сухомлинського включало педагогічне керівництво (вимоги до директора, завуча, вчителя, проведення методичної роботи) й організацію роботи школи та учнів (планування навчально-вихованої, позакласної роботи, організацію діяльності піонерської і комсомольської організацій, складання розкладу уроків, режиму школи та учнів).

Виконана робота не претендує на охоплення всього кола питань, пов'язаних із розглядом ідей В.Сухомлинського щодо управління навчальним закладом і їх втілення в процес організації діяльності сучасних закладів освіти. Актуальним видається дослідження питань використання ідей В.Сухомлинського в практиці роботи з молодими вчителями, в організації наукових семінарів для вчителів та батьків, відповідно до вимог сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головка М. Педагогічна система В.О.Сухомлинського – дитина, як унікальна особистість // Фізика та астрономія в школі. – 2004. - №1. – С.2-3.
2. Деркач В.Ф. Школа імені В.О.Сухомлинського / В.Ф.Деркач // Освітнє слово. – 2003. - №2. – С.5-9.
3. Дехтяренко Л.І. У площину педагогічних технологій / Л.І.Дехтяренко // Освітнє слово. – 2003. - №1. – С.3-5.
4. Історія педагогіки / за заг. ред. Г. В. Троцько. – Х., 2008. – 543 с.
5. Клісова Р.Б., Кондратенко О.В. З досвіду роботи середньої школи по впровадженню ідей В.Сухомлинського / Р.Б. Клісова, О.В.Кондратенко // Печатне слово. – 2009. - №4(34). – С. 32-34.
6. Князюк В. Світ маленьких гуліверів // Вітчизна. – 1971. – №1. – С. 110 – 125.
7. Коваленко О. Організація методичної роботи за ідеями В.О.Сухомлинського / О.Коваленко // Рідна школа. – 2004. – лютий. – С. 25 – 27.
8. Кондратенко Г.М. З досвіду використання педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського в навчально-виховній роботі зі студентами Херсонського державного університету / Г.М.Кондратенко // Печатне слово. – 2009. - №4(34). – С 7-8.
9. Литвиненко М.Н. Педагогічно-меморіальний музей В.О.Сухомлинського: Путівник. – К.: Рад. шк., 1979. – 36 с.
10. Нор К.Ф. Вивчення спадщини В.О. Сухомлинського в курсі «Історія педагогіки» / К.Ф. Нор // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Педагогічні науки. Зб. наук. праць. – Вип. 8. – Миколаїв: МДУ, 2004. – С.236 – 241.

- 11.Олексюк О.Є. Позааудиторна робота зі студентами по ознайомленню з педагогічною спадщиною В.О.Сухомлинського / О.Є.Олексюк // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Педагогічні науки. Зб. наук. праць. – Вип. 8. – Миколаїв: МДУ, 2004. – С. 180 – 184.
- 12.Пентилюк М.І. Спадщина В.Сухомлинського в контексті сучасної лінгводидактики / М.І. Пентилюк // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Педагогічні науки. Зб. наук. праць. – Вип. 8. – Миколаїв: МДУ, 2004. – С. 127 – 132.
- 13.Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: Навчальний посібник / О.М.Пехота, В.Д.Будак. – К.: Вид-во АСК., 2003. – 240 с.
- 14.Постельняк А.І. В.О.Сухомлинський і проблеми сучасної школи / А.І. Постельняк // Методичний вісник. – 2002. – Кіровоград. - №36. – С.42-54.
- 15.Постельняк А.І. В.О.Сухомлинський: діалог із сучасністю / А.І. Постельняк. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво. – 2003. – 178 с.
- 16.Равкин З.І. Міфи і реалії в історії вітчизняної школи. // Педагогіка. – 1991. - № 10. – С. 110-117.
- 17.Резник А.Б. Пути реализации идей В.А.Сухомлинского об умственном воспитании школьников в свете задач непрерывного образования. Методические рекомендации работникам рай/гор/методкабинетов, учителям, руководителям школ. – Кировоград, 1988. – 45с.
- 18.Родчанін Є.Г., Зязюн І.А. Про витоки філософсько-педагогічних переконань В.А. Сухомлинського. // Радянська педагогіка. – 1988. – № 10. – С. 98-103.
- 19.Родчанін Є.Г., Зязюн І.А. Про ідеали В.А. Сухомлинського. – М.: Педагогіка, 1991. – 107 с.

20. Руденко Ю.Д. Народна педагогіка і В.А. Сухомлинський. // Радянська педагогіка. – 1991. – № 2. – С. 103-106.
21. Рындак В.Г. Уроки Сухомлинського (издание второе, дополненное). – М.: Педагогический вестник, 2003. – 340 с.
22. Сараєва О. Гуманістичні засади виховної системи В.Сухомлинського / О.Сараєва // Педагогічні науки: Зб. наук. праць. – Вип. XXXV. – Херсон. – 2001. – С. 307 – 312.
23. Сараєва О. Педагогічна система В.Сухомлинського: дидактичний аспект / О.Сараєва // Педагогічні науки: Зб. наук. праць. – Вип. XXXXIII. – Херсон. – 2006. – С. 60 – 64.
24. Семез А. В.О.Сухомлинський про роль вчителя у вихованні моральних цінностей учнів / А.Семез // Початкова школа. – 2003. – №11. – С. 18 – 21.
25. Сіднев Л.М. На ідеалах добра і гуманізму (В.О.Сухомлинський про формування моральної зрілості особистості) / Л.М.Сіднев // Радянська школа. – 1988. – №9. – С. 76 – 79.
26. Соловйов Ю.І., Чернишов О.І. Упровадження ідей і творчого доробку В.О.Сухомлинського в навчальних закладах Донецької області / Ю.І. Соловйов, О.І. Чернишов // Животворча сила педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського (Педагоги Донеччини віддають серце дітям). – Донецьк: Витоки, 2011. – С.7-10.
27. Старцева И.А. Педагогическая антропология В.А.Сухомлинского: опыт воспитания человеческой индивидуальности. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Екатеринбург, 2002. – 231 с.
28. Сухомлинская О. Идеи и свершения Василия Александровича Сухомлинского (1918-1970) / О. Сухомлинская // Советская педагогика. – 1988. – №9. – С. 11 – 17.
29. Сухомлинский В. Неотложные проблемы теории и практики воспитания // Народное образование . – 1991. - №4. – С.11-12.

30. Сухомлинский В.А. Книга о любви / Составитель А.И.Сухомлинская, Л.В.Голованов. – М.: Мол. гвардія, 1983. – 191с.
31. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
32. Сухомлинський В. Людина неповторна. – К.: Молодь, 1962. – 209 с.
33. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с.
34. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5 т. – Київ: Радянська школа, 1979.
35. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976.Т.1. – С. 209 – 400.
36. Сухомлинський В.О. Листи до сина. – М.: Освіта, 1979. – 122 с.
37. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976. Т.1. – С. 403 – 637.
38. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.3. – С. 283 – 582.
39. Сухомлинський В.О. Народний учитель // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1977. Т.5. – С. 239 – 255.
40. Сухомлинський В.О. Обережно: дитина! // Вибр. твори: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. Т5. – С.422-426.
41. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1977. Т.4. – С. 7 – 390.
42. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976.Т.1. – С. 55 – 206.
43. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1977. Т.4. – С. 393 – 626.

- 44.Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.3. – С. 7 – 279.
- 45.Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.2. – С. 419 – 654.
- 46.Сухомлинський В.О. Суспільство і вчитель // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1977. Т.5. – С. 108 – 122.
- 47.Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976. Т.2. С. 149 – 416.
- 48.Ткаченко Г.М. В.О.Сухомлинський про культуру мови вчителя / Г.Ткаченко // Педагогіка і психологія. – 2003. – №2. – С. 20 – 23.
- 49.Ткаченко И.Г., Стельмухов Д.Е., Шевченко И.А., Розенберг А.Я. Творческое использование педагогических идей В.А.Сухомлинского в коммунистическом воспитании учащихся. – Кировоград, 1982. – 154 с.
- 50.Томаш Л.Г. Творча особистість учителя в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського / Л.Г.Томаш // Відкритий урок. – 2003. – № 19-20. – С. 31 –33.
- 51.Фатеева К. В. Реалізація ідей В.О.Сухомлинського у навчально-виховному процесі Херсонського академічного ліцею при ХДУ / К.В. Фатеева // Печатное слово. – 2009. – 4(34). – С. 14-16.
- 52.Федяева В. Л. Педагогічна система В.Сухомлинського : навч.-метод. посіб. / В. Л. Федяева, О. В. Сараєва. – Херсон, 2006. – 144 с.